Священні війни, емоції та здоровий глузд

Умберто Еко

Те, що останніми днями дехто виголосив недоречні слова про вищість західної культури[1], можна вважати фактом другорядним. Другорядним є й той факт, що хтось, уважаючи свою думку слушною, висловлює її у невідповідний момент. Так само другорядним є й те, що хтось вірить у несправедливі або й загалом хибні речі, адже у світі повно людей, які вірять у несправедливе та хибне; до них належить також добродій на ім'я бен Ладен, який, мабуть, багатший від нашого прем'єра і навчався у найкращих університетах. Натомість зовсім не другорядним є інший факт, який повинен непокоїти потроху всіх — політиків, релігійних лідерів, виховників, — а саме те, що деякі вислови, і навіть цілі пристрасні статті, які їх певним чином узаконюють, стали предметом загального обговорення, займають увагу молоді, ба навіть штовхають її до упереджених висновків, продиктованих емоцією моменту. Я хвилююся за молодь, бо способу мислення старших уже не зміниш.

Усі релігійні війни, що протягом століть заливали світ кров'ю, народилися з емоційного улягання спрощеним протиставленням — як-от, приміром, Ми та Інші, добрі та лихі, білі та чорні. Західна культура показала себе плідною (не лише починаючи від доби Просвітництва й донині, а й раніше, коли францисканець Роджер Бекон заохочував вивчати мови, бо, мовляв, і від невірних є чого навчитися) також у тому аспекті, що вона намагалася «розв'язати» шкідливі спрощення у світлі дослідницького та критичного духу. Звісна річ, робила вона це не завжди, адже до історії західної культури належить і Гітлер, який спалював книжки, засуджував «здегенероване» мистецтво, вбивав людей «нижчих» рас, чи фашизм, який у школі навчав мене декламувати «Боже, прокляни англійців», бо то «народ, що їсть п'ять разів на день», а отже, вони ненажери, на яких згорда поглядає стриманий, спартанського духу італієць.

Але з молоддю, і то з молоддю всіх рас і народів, ми повинні обговорювати саме найкращі аспекти нашої культури, якщо не хочемо, аби в майбутньому, коли молодим доведеться жити без нас, вежі валилися знову. Часто-густо джерелом непорозуміння є наша неспромога розрізнити між прагненням до власних коренів, намаганням зрозуміти чужі корені та спробою судити про те, що добре, а що лихе. Відносно коренів, то якби мене запитали, де я волію провести роки свого заслуженого відпочинку — у сільці в Монферрато[2], серед маєстатичного оточення національного парку в Абруццо чи поміж лагідних сьєнських пагорбів, я вибрав би Монферрато. Але це не значить, що я вважаю інші італійські області гіршими від П'ємонту.

Тому, якщо прем'єр — звертаючись до західного світу, але не до арабів — хотів лише сказати, що він воліє мешкати в Аркоре[3], а не в Кабулі, й лікуватися в міланській лікарні, а не в багдадській, я був би готовий підписатися під його словами (за винятком того, що стосується Аркоре). І навіть якби мені сказали, що шпиталь у Багдаді обладнано найкраще у світі — в Мілані я більше почуватимусь удома, і це допоможе мені одужати. Корені можуть стосуватися й чогось ширшого, ніж регіон чи нація. Я радше мешкав би в Ліможі, ніж, скажімо, в Москві. Москва, безперечно, чудове місто. Але в Ліможі я розумію мову, якою там розмовляють. Одне слово, кожен ототожнюється з тією культурою, в якій він зростав, і випадки радикальної пересадки коренів хоч і бувають, але рідко. Лоуренс Аравійський навіть одягався по-арабському, але врешті таки повернувся додому.

Франсіско Гойя. Процесія до святого Ісидора (фрагмент; бл. 1823 року)

Перейдімо тепер до порівняння цивілізацій, адже саме про це нам ідеться. Захід виявляв цікавість до інших цивілізацій, нехай здебільшого з причини своєї економічної експансії. Не раз він зі зневагою розправлявся з ними: греки називали варварами, тобто заїками, тих, хто не розмовляв їхньою мовою, а отже буцімто насправді не розмовляв узагалі. Але розсудливіші з-поміж греків, як, приміром, стоїки (може тому, що дехто з них був фінікійського походження), дуже скоро відчули, що варвари вживають відмінні від грецьких слова, але кажуть про те саме. Марко Поло дуже шанобливо намагався описати китайські звичаї й традиції, великі вчителі середньовічної християнської теології шукали можливостей перекласти тексти арабських філософів, лікарів та астрологів, великі особистості епохи Відродження аж надміру ревно старалися віднайти втрачену східну мудрість, від халдейської до єгипетської, Монтеск'є силкувався зрозуміти, як перс бачить французів, а новочасні антропологи провели свої перші дослідження, вивчаючи стосунки салезіян із людьми племені бороро[4], серед яких ті оселилися — авжеж, щоб навернути їх, якщо є змога, але також щоб зрозуміти їхній спосіб мислення і життя, пам'ятаючи, мабуть, ту обставину, що кілька століть перед ними місіонери не зуміли зрозуміти цивілізації американських індіанців і сприяли їх знищенню.

Я згадав антропологів. Не скажу нічого нового, коли нагадаю, що від початку XIX століття й далі культурна антропологія розвивалася як спроба зцілити докори сумління Заходу щодо Інших, а особливо тих Інших, які носили тавро дикунів, неісторичних суспільств, примітивних народів. Із дикунами Захід не був надто ласкавим: він «відкривав» їх, намагався євангелізувати, експлуатував, багатьох обернув у рабство — до речі, з допомогою арабів, адже кораблі з невільниками у Новому Орлеані розвантажували вишукані джентльмени французького походження, але завантажували їх на африканському узбережжі мусульманські торгівці. Культурна антропологія (яка процвітала саме завдяки колоніальній експансії) намагалася виправити гріхи колоніалізму, показуючи, що ці «інші» культури були саме культурами, з власними віруваннями, обрядами, з власними звичаями, дуже розумними з огляду на контекст, у якому вони розвивалися, абсолютно органічними, тобто ґрунтувалися вони на своїй власній внутрішній логіці. Завданням культурного антрополога було показати, що існує логіка, відмінна від західної, і що варто сприймати її серйозно, а не зневажати і придушувати.

Це не означає, що, пояснивши логіку Інших, антропологи вирішували жити так, як вони; навпаки, за винятком кількох випадків, завершивши свою багаторічну працю в заморських краях, вони поверталися додому, аби провести роки безхмарної старості в Девонширі або в Пікардії. Однак, читаючи їхні книжки, можна подумати, що культурна антропологія стоїть на релятивістських позиціях і стверджує, що одна культура не краща й не гірша за іншу. На мою думку, це не так. Щонайбільше антропологи твердять нам, що бодай поки Інші сидять у себе вдома, їхній спосіб життя слід поважати.

Натомість культурна антропологія вчить нас іншого — аби говорити про вищість однієї культури над другою, необхідно встановити певні параметри. Одна річ — сказати, що таке та чи та культура, а зовсім інша — сказати, на основі яких параметрів ми її оцінюємо. Культуру можна описати у достатньо об'єктивний спосіб: ці люди поводять себе так і так, вірять у духів або в єдине божество, яке просотує собою всю природу, об'єднуються у родові клани відповідно до таких і таких правил, полюбляють носити кільця в носі (так можна було б описати й молодіжну культуру на Заході), вважають нечистим м'ясо свиней, практикують обрізання, вирощують собак, щоб готувати собі з них печеню у святкові дні, або, як іще й досі говорять американці про французів, їдять жаб.

Антрополог, звісна річ, знає, що чимало чинників ставлять під сумнів таку об'єктивність. Минулого року я побував у селищі племені догон[5] і спитав одного хлопчину, чи він мусульманин. Він відповів мені по-французькому: «Ні, я аніміст». Повірте, аніміст не назве себе анімістом, принаймні якщо він не вчився в Еколь-дез-От-Етюд[6] у Парижі, а отже, той хлопець говорив про свою культуру так, як її описали йому антропологи. Африканські антропологи розповідали мені, що коли з Європи приїздить якийсь антрополог, представники племені догон, уже належним чином обтесані, розповідають йому те, що багато років тому написав про них антрополог на прізвище Гріоль (котрому — принаймні так твердять мої освічені друзі-африканці — тубільні інформатори розповіли досить несув'язні між собою речі, що їх він об'єднав відтак у дуже привабливу систему сумнівної автентичності). Проте, відкинувши всі можливі непорозуміння щодо «іншої» культури, можна отримати достатньо «нейтральний» її опис. Натомість параметри судження — це щось зовсім інше, вони залежать від наших коренів, від наших уподобань, від наших звичок, від наших почуттів, від нашої системи цінностей. Наведемо приклад. Чи вважаємо ми, що продовження середньої тривалості життя від сорока до вісімдесяти років є цінністю? Особисто я вважаю так, але чимало містиків можуть заперечити мені: життя святого Луїджі Ґонзаґа, що прожив до двадцяти трьох років, було повноцінніше за життя гульвіси, який протягнув до вісімдесяти. Але погодьмося, що продовження тривалості життя таки є цінністю: тоді західна медицина та наука безперечно вищі від багатьох інших медичних знань і практик.

Чи вважаємо ми цінністю розвиток технології, розширення торгівлі, швидкість транспорту? Дуже багато

Переклала з італійської Мар'яна Прокопович за публікацією: Umberto Eco. «Le guerre sante passione e ragione». — *La Reppublica*, 1.11.2001.

людей думають саме так, і мають право вважати нашу технологічну цивілізацію вищою. Але й у самому західному світі є люди, які найпершою цінністю вважають життя в гармонії з незіпсованим середовищем, а отже, готові відмовитися від літаків, автомобілів, холодильників, плести кошики і мандрувати пішки з села до села, аби тільки не допустити до виникнення озонової діри. Отож ми бачимо: щоби поставити якусь культуру вище від іншої, не досить описати її (як це робить антрополог), потрібне посилання на певну систему цінностей, від якої ми не можемо відмовитися. Лише тоді ми можемо сказати, що для нас наша культура є кращою.

Цими днями ми були свідками всіляких спроб захистити різні культури на сумнівних засадах. Нещодавно я прочитав листа, надісланого до одної поважної газети, в якому саркастично запитується, чому це Нобелівську премію присуджують лише західним людям, і нікому зі Сходу. Нехай це писав якийсь невіглас, котрий не знає, скільком чорношкірим літераторам і великим ісламським письменникам присуджено Нобелівську премію з літератури, та й у галузі фізики 1979 року Нобелівську премію отримав пакистанець Абдус Салам, проте констатація факту, що нагороди за наукові досягнення дістаються тим, хто працює в царині західної науки, — це відкриття Америки: ніхто ніколи не ставив під сумнів, що західна наука і технологія перебувають нині в аванґарді. В аванґарді чого? Науки і технології. Наскільки абсолютним є параметр технологічного розвитку? Пакистан має атомну бомбу, а Італія ні. Отже, ми — цивілізація нижчого порядку? Краще мешкати в Ісламабаді, ніж в Аркоре?

Прибічники діалогу закликають нас поважати ісламський світ, нагадуючи, що він дав таких людей, як Авіценна (який, між іншим, народився в Бухарі, не так далеко від Афганістану) та Аверроес — і шкода, що зазвичай цитують лише їх, ніби тільки вони й були, і не згадують про аль-Кінді, Авемпаса, Авіцеброна, Ібн Туфайля чи про великого історика XIV століття Ібн Хальдуна, що його Захід уважає навіть засновником суспільних наук. Нам нагадують, що араби Іспанії розвивали географію, астрономію, математику та медицину ще у ті часи, коли християнський світ пас задніх. Усе це чиста правда, але це не арґумент, бо міркуючи так, доведеться визнати, що шляхетне тосканське містечко Вінчі має перевагу над Нью-Йорком, адже коли у Вінчі вже народився Леонардо, на землі Мангеттену ще сиділа купка індіанців, чекаючи, коли ж то через сто п'ятдесят років припливуть голландці й куплять у них цілий півострів за двадцять чотири долари. А проте, хай там як, нині центром світу є не Вінчі, а Нью-Йорк.

Усе змінюється. Не варто нагадувати, що іспанські араби були досить терпимі до християн та євреїв, коли у нас руйнування ґетто було звичною річчю, а Саладін, відвоювавши Єрусалим, був милосердніший до християн, ніж християни до сарацинів, коли вони Єрусалим завоювали. Усе це чистісінька правда, але нині в ісламському світі бачимо фундаменталістські та теократичні режими, які не терплять християн, а бен Ладен до Нью-Йорка милосердним не був. Бактрійське царство було перехрестям великих цивілізацій, але нині таліби розстрілюють із гармат статуї Будди. І навпаки, на сумлінні у французів — різанина Варфоломіївської ночі, але це не дає нікому права твердити, буцімто вони є варварами сьогодні.

Не чіпаймо історію, бо це зброя двосічна. Турки садили людей на палю (і це погано), але православні візантійці виколювали очі небезпечним родичам, а католики спалили Джордано Бруно; сарацинські пірати виробляли всілякі неподобства, але й корсари її величності британської королеви, з усіма своїми патентами, палили дотла іспанські колонії в Карибському морі; бен Ладен і Саддам Хусейн — безжальні недруги західної цивілізації, але й у західній цивілізації були панове, які звалися Гітлер і Сталін (Сталін був таким лиходієм, що його завжди описували як людину зі Сходу, хоч він учився в духовній семінарії та читав Маркса).

Ні, проблему параметрів слід ставити не в історичному ключі, а в ключі сучасності. Отож однією з гідних похвали речей, притаманних західним культурам (ліберальним і плюралістичним, а це цінності, які ми вважаємо незаперечними), є те, що вони вже давно усвідомили: ту саму особу можна спонукати користуватися різними, і то взаємосуперечними мірками. Скажімо, продовження тривалості життя — це добре, а атмосферне забруднення — погано, але ми чудово розуміємо, що великі лабораторії, які досліджують можливість продовжити життя, потребують системи енерґетичного постачання та комунікацій, яка зрештою сама по собі викликає забруднення. Західна культура виробила здатність вільно оголювати свої власні суперечності.

Може, вона їх і не розв'язує, але знає, що вони є, і говорить про це. Зрештою, вся дискусія між противниками та прибічниками глобалізації — з цим не погодяться хіба що «чорні комбінезони»[7] з їхньою ідеологією «трощи-ламай» — полягає ось у чому: якою є припустима міра позитивної глобалізації, за якої можна уникнути небезпек і несправедливостей глобалізації збоченої, як можна продовжити тривалість життя мільйонам африканців, що помирають від СНІДу (а водночас продовжити й тривалість нашого), не запроваджуючи всепланетної економіки, яка примушує хворих на СНІД помирати з голоду, а нас — споживати забруднену їжу?

І саме цей критичний погляд на параметри, практикований і підтримуваний Заходом, дає нам змогу зрозуміти, наскільки це делікатне питання. Чи є слушною і цивілізованою річчю банківська таємниця? Багато хто вважає, що так. Але якщо ця таємність дозволяє терористам тримати свої гроші у лондонському Сіті? Позитивною а чи сумнівною цінністю є тоді захист так званої «приватності»? Ми постійно ставимо свої параметри під сумнів. Західний світ дійшов у цьому до того, що дозволяє власним громадянам відмовитися вважати позитивним параметр технологічного розвитку і стати буддистами чи оселитися у спільнотах, де не використовують ґумових шин навіть для підвід. Школа повинна навчати аналізувати й обговорювати параметри, на яких ґрунтуються наші емоційні твердження.

Проблема, якої культурна антропологія не вирішила, полягає ось у чому: що нам робити, коли представник якоїсь культури, чиї принципи ми, можливо, навчилися поважати, оселяється у нас вдома. Справді, більшість расистських виступів на Заході пов'язана не з тим, що у Малі живуть анімісти (хай би лишалися у себе вдома, і все було б добре, твердить Ліґа[8]), а з тим, що анімісти оселяються серед нас. Бог з ними, з анімістами, чи з тими, хто молиться на Мекку, але якщо вони бажають носити чадру чи робити інфібуляцію[9] своїм дівчатам, якщо (як деякі західні секти) вони відмовляються від переливання крові своїм хворим дітям, якщо останній людожер Нової Ґвінеї (коли вони ще є) забажає імміґрувати до нас і щонеділі підсмажувати собі на обід по хлоп'яті?

Щодо людожера ми всі одностайні: його слід посадити до в'язниці (тим більше, що їх не мільярд); щодо дівчат, які приходять до школи в чадрі, то я не бачу, з чого тут робити трагедію, якщо їм це до вподоби; щодо інфібуляції, то це питання залишається відкритим (дехто є толерантним аж такою мірою, що пропонує доручити її здійснення місцевим медичним закладам, щоб забезпечити належну гігієну); але що робити, приміром, з вимогою, щоб жінки-мусульманки фотографувалися до паспорта у паранджі? У нас є закони, рівні для всіх, які визначають критерії посвідчення особи громадян, і не думаю, що від них можна відступати. Коли я відвідував мечеть, я скинув черевики, бо поважав закони і звичаї тої країни. Що ж тоді нам робити з фотографією у паранджі?

Гадаю, у таких випадках можна домовлятися. Правду кажучи, паспортні фотографії завжди невиразні, і всім відомо, для чого вони потрібні, тому варто розглянути можливість виготовляти магнітні картки, що реаґуватимуть на відбиток пальця — хто воліє цього особливого варіанту, нехай вносить відповідну додаткову оплату. А самі ці жінки, навчаючись у наших школах, можливо, дізнаються про свої раніше їм невідомі права — як-от чимало західних людей, відвідуючи школи Корану, вільно вирішили стати мусульманами. Розмірковування над нашими параметрами також неминуче приводить нас до висновку, що ми готові терпимо ставитися до всього, але деякі речі є для нас таки нестерпними.

Захід витратив чимало грошей та енерґії на вивчення звичаїв Інших, але насправді ніхто ніколи не дав можливості Іншим вивчати звичаї Заходу, хіба що в школах, заснованих у заморських краях білими, або надаючи змогу декому з заможніших Інших приїздити на навчання до Оксфорда чи Парижа. І всім відо-

Література плюс

ч.8 (33) • жовтень 2001

У публікації на першій сторінці чергового номера «Літератури плюс» відлунюють події 11 вересня. Інтерв'ю Світлани Матвієнко з доктором філологічних наук, фахівцем у царині американської літератури та культури професором Тамарою Денисовою називається «Америка — це неоднорідність...». І, можна додати, — непослідовність, на що вказують доволі суперечливі оцінки самої співрозмовниці, котра, виокремлюючи в американському культурологічному процесі такі моменти, як здоровий прагматизм, високий рівень демократизації суспільства загалом та культури середнього американця зокрема, однак застерігає, що «не треба нести цивілізацію туди, де її не потребують».

Три статті в рубриці «Дискусія плюс» — «Post-post-критика» Дмитра Стуса, «Критика як творення чи спотворення читача» Андрія Мокроусова та «Літературна критика в Україні: від порнографії до еротики» Андрія Бондаря об'єднує, як видно вже з назв, проблема окреслення предмету та орієнтирів сучасної літературної критики. Заявляючи в один голос про катастрофічну відсутність вдумливого Критика та не менш вдумливого Читача, плюс, звісно, економічні негаразди, вони, втім, висловлюють найщиріші побажання та сподівання щодо творення літературного процесу. «За цих умов пріоритетним має стати розвиток маскульту — популярної і легкої для читання літератури. Бажано на українську тематику. Ще краще — українською мовою» (Стус). «Попри очевидну безвихідь ... сподіватися на якийсь новий, таки справді "веселий" творчий чин, що його час од часу прагнули всі, хто був свідомий природи літературного діла» (Мокроусов). «Особисто мені хотілося б мати два види критики — з одного боку, оглядову, поверхово-рекламну (що вийшло, де купити...), а з другого — серйозну, докладну й відповідальну» (Бондар).

Іронічно-дотепний Ростислав Семків висловлюється в есеї «Свідчення демаршу» з приводу ще однієї інкарнації невмирущого «станіславського феномена» — з'яви добірки поезій «Станіслав 2» (в рамках українсько-російського фестивалю «Південний акцент»), у якій «7 найкращих українських поетів репрезентують свій доробок обома мовами». Загалом автор зазначає кілька аспектів корисності цієї книжки, приміром, трансгеополітичний.

Підбити певні підсумки процесів, що відбулися в українському літературознавстві за останнє десятиліття, зокрема, оглянути здобутки ґендерних та феміністичних студій намагається Віра Агеєва у статті «Логос і ерос». Вона підкреслює, що дана тематика «в дев'яності роки не була чиєюсь епатажною примхою чи даниною моді», а радше, навпаки, завдячуючи саме їй, сучасні літературознавці змогли дати нові підходи до прочитання визначних представників нашого письменства.

Окрім цього, газета вміщує добірку поезій Тадеуша Ружевича в інтерпретаціях Остапа Сливинського, розвідку Степана Захаркіна про взаємини Павла Филиповича і Алєксандра Блока, статтю Світлани Матвієнко «Філософи про "інше"» та цілу низку різноманітних літературних і навколо-літературних новин.

04070 Київ, вул. Сковороди, 2, корп. 3, к. 116
тел./факс: (044) 416-02-64
e-mail: aup_post@ukrpost.net

Видавництво «Молодий буковинець»

Ґеорґ Дроздовський
Тоді в Чернівцях і довкола
(Спогади старого австрійця)
Переклад з німецької, передмова, примітки Петра Рихла

Дотепні спогади маловідомого у нас Ґеорґа Дроздовського про довоєнний побут у Чернівцях продовжують серію «австрійських мемуарів», відкриту книжкою Манеса Шпербера, теж у перекладі Петра Рихла. Дроздовський пише про Чернівці в тому піднесено-зачарованому стилі, в якому зазвичай згадують хіба що про край дитинства, хоча покинув Буковину вповні дорослою людиною 1940 року. Відтак він потребував мало не півстолітньої часової дистанції, щоб написати ці тридцять мемуарних розділів, назва одного з яких — «Диваки й оригінали» — могла би правити за підзаголовок цілої книжки, котра передусім належить до традиції оповідок саме про «диваків нашого старого містечка». Тож, либонь, не варто надто довіряти авторовим історіям, бо, схоже, геть усі персонажі найпоширеніших у світі анекдотів за життя були компатріотами достойного пана Дроздовського.

Артур Шніцлер
Передбачення долі
Переклади з німецької Івана Мегели та Бориса Грінченка

П'єси й оповідання Артура Шніцлера — уславленого віденського літератора «сецесійної» доби, який певною мірою торував шлях великим австрійським письменникам XX століття — вперше виходять в Україні окремою книжкою, хоча історія його перекладів у нас налічує мало не століття, а вистави за Шніцлеровими п'єсами (від «Забавок» 1908 року в Миколи Садовського і аж до «Зеленого папуги» 1920 року в театрі ім. Шевченка) зіграли неабияку роль у призвичаєнні тодішнього глядача до модерного мистецтва. Збірка, яку уклав Іван Мегела (він же автор передмови та приміток), містить ранні й найпопулярніші свого часу Шніцлерові твори: п'єси «Анатоль», «Манія величі Анатоля», «Хоровод», «Зелений папуга», «Белетристика» в перекладі упорядника і «Забавки», що їх 1907 року витлумачив Борис Грінченко, а ще низку оповідань, позначених очевидним впливом модних тоді філософсько-психологічних учень. Видавництво обіцяє й нові видання, куди ввійдуть пізніші п'єси, а також знамениті повісті «Повернення Казанови», «Новела сну» тощо.

Р.Ф. Кайндль
Гуцули:
їх життя, звичаї та народні перекази

Доцент Чернівецького університету доктор Раймунд Фрідріх Кайндль за цісарської доби зажив слави найкомпетентнішого знавця Буковини. Його побудована за традиційною етнографічною схемою («Дитина», «Сватання й весілля», «Дім і двір» тощо аж до «Смерті й похорону», а ще «Чорти і примари», «Чаклунство», «Космогонія» й таке інше) та видана 1894 року по-німецькому розвідка належить до праць тієї якості, що значення взагалі не втрачають: зміна наукової парадигми переводить їх зі спеціальної лектури у розряд добротного науково-популярного читва, чому в нашому випадку неабияк сприяє геродотівський стиль, екзотичність матеріалу, зрештою, тонко стилізований вправний переклад (З. Пенюк).

58000, Чернівці, вул. Головна, 41
Тел.: (0372) 55-07-97 • Факс: (0372) 55-34-82
E-mail: molbuk@sakura.net • www.molbukcv.ua

мо, що тоді відбувається: вони вчаться на Заході, а повернувшись додому, організують фундаменталістські рухи, бо відчувають свій зв'язок зі співвітчизниками, які такого навчання дозволити собі не можуть (зрештою, це стара історія, адже за незалежність Індії билися інтелектуали, які вчилися разом з англійцями).

Давні арабські та китайські мандрівники тою чи іншою мірою вивчали країни, де заходить сонце, але про це ми знаємо дуже мало. Скільки африканських чи китайських антропологів приїздило на Захід задля того, щоб вивчати його і розповісти про це не лише своїм співгромадянам, але й нам, тобто розповісти нам, як бачать нас вони? Вже кілька років існує міжнародна організація під назвою «Транскультура», яка бореться за «альтернативну антропологію». Вона запропонувала африканським ученим, які ніколи не були на Заході, описати французьку провінцію та життя у Болоньї, і запевняю вас: коли ми, європейці, прочитали, що чи не найбільше здивування викликало те, що європейці вигулюють своїх собак і роздягаються на березі моря, взаємний погляд один на одного почав давати плоди з одного і з другого боку, започаткувавши цікаві дискусії.

Саме тепер, перед відкриттям фінального з'їзду, який відбудеться в листопаді в Брюсселі, троє китайців — філософ, антрополог і художник — закінчують свою «подорож Марко Поло навпаки», лишень вони, не обмежившись до написання «Книги», роблять аудіо- та відеозаписи. Зрештою, не знаю, що зможуть пояснити їхні спостереження китайцям, але знаю, що можуть вони пояснити нам. Уявіть собі, що мусульманським фундаменталістам запропонували дослідити християнський фундаменталізм (цього разу йшлося б не про католиків, а про американських протестантів, фанатичніших від будь-якого аятоли, які намагаються викинути зі шкіл будь-яку згадку про Дарвіна). Гадаю, антропологічне дослідження фундаменталізму інших може слугувати кращому розумінню природи фундаменталізму власного. Нехай вони приїдуть вивчати наше поняття священної війни (можу порадити їм чимало цікавих праць, зокрема недавніх) і тоді, можливо, вони б критичнішим оком глянули на ідею священної війни у себе вдома. Адже ми, західні люди, замислились над обмеженістю власного способу мислення, саме описуючи pensée sauvage[10].

Однією з цінностей, про яку багато говорить західна цивілізація, є позитивне сприйняття відмінності. Теоретично всі ми згідні: на людях політично коректно сказати про когось, що він гомосексуаліст, а потім удома ми кажемо, хихочучи, що він гомік. Як можна навчити сприймати позитивно чиюсь відмінність? Всесвітня Академія Культур створила сайт, де опрацьовуються матеріали на різні теми (колір шкіри, релігія, звичаї тощо) для виховників будь-якої країни, які хочуть навчити своїх учнів позитивно сприймати тих, хто відмінний від них. Насамперед було вирішено не брехати дітям, твердячи, буцімто всі ми однакові. Діти одразу помічають, що дехто з їхніх сусідів чи шкільних товаришів не такий, як вони: має шкіру іншого кольору, мигдалеподібні очі, кучерявіше або пряміше волосся, їсть щось чудернацьке, не йде до першого причастя. Не досить і сказати їм, що всі є дітьми Божими, адже тварини теж Божі діти, однак ніхто ніколи не бачив, щоб коза стояла за кафедрою і навчала учнів правопису. Тому дітям треба сказати, що людські істоти дуже відрізняються між собою, і пояснити, в чому полягає ця відмінність, а відтак показати, що ці відмінності можуть бути джерелом багатства.

Учитель в італійському місті повинен допомогти своїм учням-італійцям зрозуміти, чому інші діти моляться до іншого божества чи люблять музику, яка зовсім не схожа на рок. Звичайно, те ж таки повинен пояснити китайський виховник китайським дітям, які живуть поряд із християнською громадою. Наступним кроком буде показати, що між нашою та їхньою музикою є щось спільне, і що їхній Бог теж велить робити чимало добрих речей. Можливе заперечення: нехай ми робитимемо це у Флоренції, але чи робитимуть це й у Кабулі? Але таке заперечення надзвичайно далеке від цінностей західного суспільства. Ми є плюралістичною цивілізацією тому, що дозволяємо, аби в нас удома будували мечеті, й не можемо відмовитися від цього лише через те, що в Кабулі християнських пропаґандистів саджають до в'язниць. Якби ми так чинили, ми теж стали б талібами.

Параметр терпимості до відмінностей належить, безперечно, до найсильніших і найбезсумнівніших параметрів, і ми вважаємо свою культуру зрілою, бо вона вміє терпимо ставитися до відмінностей, а тих представників нашої культури, які цього не роблять, уважаємо варварами. І край. Бо інакше було б так, як ніби ми, дізнавшися, що десь іще є канібали, вирішили їх провчити, поїхавши туди й з'ївши їх самих. Дозволяючи будувати у себе вдома мечеті, ми сподіваємося, що колись і в них удома теж стоятимуть християнські церкви й ніхто не розстрілюватиме Будд. Якщо ми справді віримо у слушність наших параметрів.

Чимало є незрозумілого під небесами. У наш час ми спостерігаємо речі вкрай химерні. Виглядає на те, що захист цінностей Заходу став прапором правих, а лівих, як завжди, характеризують проісламські нахили. Але, крім того факту, що є й така правиця і такий католицизм, які характеризуються інтеґралізмом, проісламізмом і сильними симпатіями до третього світу, не береться до уваги певне історичне явище, яке перебуває на очах у всіх. Захист цінностей науки, технологічного розвитку та новочасної західної культури загалом завжди був типовою ознакою світських та прогресистських напрямків. Ба більше, ідеологію науково-технічного прогресу брали на озброєння всі комуністичні режими. Маніфест 1848 року відкривається похвалою буржуазної експансії; Маркс не каже, що треба звернути з курсу і перейти до азійського способу виробництва, він твердить лише, що тими цінностями і тими успіхами повинні заволодіти пролетарі.

І навпаки, світській ідеології прогресу спротивилася, принаймні з часу неприйняття нею французької революції, саме реакційна думка (у шляхетнішому значенні слова), твердячи, що треба повернутися до цінностей Традиції. Лише деякі неонацистські групи ототожнюють себе з міфічною ідеєю Заходу і готові принести на Стоунгенджі криваву жертву зі всіх мусульман. Найсерйозніші з мислителів Традиції (чимало з них голосує за Національний Альянс[11]), крім обрядів та міфів первісних народів чи буддистського вчення, часто-густо зверталися саме до ісламу як до все ще актуального джерела альтернативної духовності. Вони завжди нагадували нам, що ми не є чимось вищим, що ідеологія прогресу позбавила нас життєвої снаги і що істину слід шукати в суфійських містиків або в танцях дервішів. І це говорю не я, це завжди говорили вони. Достатньо піти до книгарні й пошукати на відповідних полицях.

У цьому сенсі правиця зазнає тепер дуже цікавого розщеплення. Однак, можливо, це лише свідчення того, що у хвилини великої розгубленості (а немає сумніву, що одну з таких хвилин ми саме тепер переживаємо) ніхто вже не знає, на чиєму він боці. Але саме у ці хвилини розгубленості треба вміти застосувати зброю аналізу та критичної оцінки забобонів, як наших власних, так і чужих. Сподіваюсь, що про це йтиме мова не лише на прес-конференціях, але й у школах. □

Примітки перекладача:

[1] Італійський прем'єр Сільвіо Берлусконі заявив 26 вересня в Берліні: «Захід повинен усвідомлювати вищість своєї цивілізації». Численні протести як на Заході, так і на Сході змусили Берлусконі пояснювати, що його неправильно зрозуміли.

[2] Провінція у П'ємонті. Умберто Еко походить саме з П'ємонту, з провінції Алессандрія, що сусідить із Монферрато.

[3] Містечко під Міланом, де міститься резиденція Берлусконі.

[4] Індіанське плем'я у Бразилії, серед якого від кінця XIX століття оселилися монахи ордену салезіян, відомого своєю місіонерською, просвітницькою та благочинною діяльністю. Їхні докладні описи звичаїв бороро використано у численних антропологічних дослідженнях (зокрема в Клода Леві-Стросса).

[5] Плем'я в Судані.

[6] Школа вищих соціальних студій — освітній і дослідницький осередок «Нової історичної науки» та структурної антропології.

[7] «Tute nere» або, інакше, «Black Blocks» — анархістські угруповання, причетні до бешкетів під час саміту Великої сімки в Ґенуї в липні цього року.

[8] Lega Nord, Північна Ліга — коаліція правих партій Італії.

[9] Звичай зашивати або защіпати кільцями піхву дівчатам, щоб унеможливити статевий акт.

[10] «Мисслення дикунів» (*фр.*). Таку назву має відома книжка Клода Леві-Стросса (1962).

[11] Alleanza Nazionale — крайньо права партія в Італії.